

Миливоје М. Мађејка¹

ЛУКОВСКИ КРАЈ И ЛУКОВСКА БАЊА

Увод

Луковски крај је јасно индивидуалисана просторна целина на југу Србије, у Горњој Топлици и југоисточном делу Копаоника. Заузима крајњи северозападни део општине Куршумлије и припада Топличком округу. Појам Луковског краја може да се третира на два начина. Луковски крај у ужем смислу (у природним оквирима) захвата површину од 113 km² у сливу Луковске реке, са шест сеоских насеља (Штава, Мрче, Требиње, Парада, Луково, Сеоце) и укупно једанаест катастарских јединица (још засеоци Жељево, Трешњица, Миочиће, Пардусе, Калиманце, који су као Бачићи, Дамњан чука и Шиповац, некада представљали самостална насеља). Омеђен је са свих страна високим копаоничким венцима, који га јасно одвајају и чине другачијим од суседних природних целина (Горњи Лаб, Горњи Ибар, Блажевски крај, Мерћески крај, слив Ранковице, Бањски крај). Луковски крај у ширем смислу представља данас територију месне заједнице Луково (у прошлости Луковска општина, општина Луково) То је нешто проширена територија према истоку за око 20% и обухвата површину од 134 km² (14,1% површине општине Куршумлија), са још два мала сеоска насеља: Љутова и Растелица. У односу на Луковски крај у ужем смислу, територија месне заједнице Луково је мања за део слива Луковске реке на 3 km од ушћа у Топлицу, а увећана за делове слива Ранковице и Жегровачке реке (једна од саставница реке Бањске).

Луковска Бања је у клисурастој долини Штавске реке, Смештена је у узаној двојној котлини која је кречњачким гребеном подељена у насеобински и функционално различита два дела. На суженом простору Горње бање су блатни и топли извори, ново купатило, две воденице и десетак кућа. У широј и пространијој Доњој бањи, по дну котлине, бигреним терасама и долињским странама, осим бањских извора, изграђени су сви важнији јавни, привредни, спортски и стамбени објекти.

До Бање долазе аутобуси три пута дневно из Мерћеза (12 km) и Куршумлије (36 km), а једном у току дана из Прокупља (70 km), Ниша (99 km) и Штаве (6 km). Луковска Бања је удаљена од Брзећа 43 km, од туристичког центра на Копаонику 59 km, Крушевца 105 km, Београда 297 km (Мађејка М. М., 2004, 391).

---

¹ Миливоје М. Мађејка, професор у пензији, Београд.

Природни ресурси

На релативно малом простору чија је дужина на правцу запад-исток 18 km, а од југа ка северу до 14 km, сконцентрисане су разноврсне природне реткости, лепоте и богатствима: термоминералне и хладне питке воде, руде, шуме, ливаде и пашњаци, лековито блато, чист и здрав планински ваздух, лековито и шумско биље. Само је земљиште доста посно и неплодно, али чисто и погодно за производњу еколошке здраве хране.

У античко доба и за владавине Немањића и Лазаревића, Луковски крај је био густо насељен, привредно и културно веома напредан, јер су врло вешто искоришћавана његова најважнија природна богатства: руде, шуме и воде. У наше време слика је битно другачија, па је ово саобраћајно изолован, привредно неразвијен и ретко насељен простор. Међутим, данас су на цени неки други ресурси, пре свега еколошки, који обећавају много светлију будућност. Велики значај добијају геотермална енергија, лековите воде и поднебље са чистим и здравим ваздухом, храна произведена без минералних ђубрива и штетних додатака. За неке туристичке ресурсе Луковског краја све је већа тражња и они могу покренути привредни развој и општи преображај. То су, пре свега, три висинске зоне поднебља, дуго трајање снежног покривача и особине предела (зеленило пашњака и ливада, природне лепоте и реткости). Огромне резерве здраве и питке воде планинских извора, које још нису довољно сагледане, нити припремљене за пласман, од непроцењиве су стратешке важности за наступајући XXI век.

Бањско насеље

Луковска Бања је најмлађа насеобина на простору села Лукова. После ослобођења од Турака постојале су само четири воденице и три куће слабог материјала (Топографска карта, 1887). Прва камена зграда за смештај граничних трупа, у којој су касније пресељене општинске службе, подигнута је око 1900. год. (више не постоји). Прву кућу у Горњој бањи саградио је А. Васиљевић, из Каменице код Куршумлије 1924. год., а у Доњој Бањи Ј. Јовановић из Гргура 1932. год. (Костић М., 1963, 65). До краја међуратног периода досељеници, претежно изван Луковског краја, подigli су од слабијег материјала двадесетак „ониских примитивних вила“ (Илић В., 1956, 3) за смештај гостију. Такође, из Лукова (заселак Бабићи) је пресељена општина, отворене су четири кафане, три продавнице, пекара, насеље је имало три кројача, једног ковача и столара.

Према попису из 1953. године у Луковској Бањи су забележена 43 домаћинства, од којих су само 20 била стално настањена (Костић М., 1963,

62). Хидроенергију Штавске реке у прошлости су користиле једна стругара у Горњој бањи, три воденице поточаре низводно од Доње бање, као и локална хидроелектрана, која је подигнута 1954. године, али више не постоји. Ресторан „Копаоник“ са 120 седишта изграђен је 1971. године (касније проширен). Луковска Бања и њена околина су 1974. године далеководом преко Жуте Прле и Јелака добиле струју.

Бањско насеље је страдало у земљотресима на Копаонику 1980. и 1983. год. Потом се кроз омладинске радне акције и помоћ шире друштвене заједнице, од 1984. до 1986. (Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р., 2000, 103), обнављају комунална инфраструктура, школа, куће и други мањи објекти; изграђена су и 22 стана са пословним простором („насеље солидарности“). Фабрика тепиха и домаће радиности је отворена 1982., а хотел „Копаоник“ са 120 лежаја и терапијским блоком изграђен је 1999. год. Уличну расвету у две главне бањске улице и на стази до цркве Св. Георгија, као и чесме и базене на изворима у Горњој бањи урадила је „Планинка“ 2002. год. Савремено купатило „Шљивак“ подигнуто је 2004., нова црква Св. Георгија завршава се на Ненадовом камену изнад бањског центра. Бања се модернизује и добија нову физиономију малог градског насеља.

Слика 1. – Хотел „Копаоник“, Луковска бања

Луковска Бања представља локално административно-управно (месна заједница, месна канцеларија, полицијска станица), привредно (хотел са депандансом и рестораном, фабрика тепиха, земљорадничка задруга, трговинске радње), саобраћајно (аутобуска станица, пошта) здравствено (здравствена станица, хотелске медицинске услуге), просветно-културно (основна школа) и спортско (спортска хала, ски стаза са жичаром, три спортска терена) средиште Луковског краја. Обухвата осам сеоских насеља: Мрче, Штава, Требиње, Парада, Растелица, Љутова, Сеоце и Луково.

Поднебље (клима)

Луковска Бања има специфично поднебље које се формира под утицајем надморске висине, високопланинског окружења, огромних пространстава шума и пашњака, малог присуства човека и његовог деловања. Клима Луковске Бање је умерено-континентална, шумски тип средњих висина (субалпијска) ублажена деловањем локалних фактора. Зиме су умерено хладне и снеговите, лета умерено топла и влажнија од околине. Јесени су топлије, ведрије и сувље него пролећа. Са околних планина Бању стално освежавају слаба струјања ваздуха и летње жеге чини подношљивијим. Веома издашни хипертермални извори током зиме стварају топлу оазу у бањској котлиници (Мађејка М. М., 1987, 41). Луковска Бања спада у бањска места са највише падавина у Србији, али оне са ниским температурама зими, пружају додатне могућности за развијање разноврсне рекреације и зимских спортова. Ваздух у Бањи је чист, јер у свим правцима на удаљености од око 20 kта у ваздушној линији, нема индустријских објеката који би га загађивали. Бањско поднебље је погодно за опоравак организма, за све реконвалесценте, астматичаре, са каменом у бубрегу и сл. У самом насељу постоје велике микроклиматске разлике између положаја на левој и десној долињској страни Штавске реке, услед неједнаког трајања осунчавања и различитих температура ваздуха (Мађејка М. М., 2004, 396-397).

Лековито блато

У Горњој бањи постоје два блатна термална извора у којима се бањски гости и мештани лече од реуме и кожних болести. После Другог светског рата над њима су подигнута импровизована купатила (бараке), која су разорена у поплавама Штавске реке. А. Д. „Планинка“ из Куршумлије је недавно преуредила ове изворе у отворене базене. У Доњој бањи је постојао један блатни извор, који је пресахнуо после израде бушотина. У лечилишном делу хотела и депанданса лековито блато се вештачки припрема и користи као једна од терапијских метода. Лековита минерална блата су балнеолошки неиспитана (Мађејка М. М., 2004, стр. 395-396).

Лековите воде

Од посебног значаја за појаву лековитих вода је укрштање две раседне дислокације: уздужна правца север-северозапад – југ-југоисток и попречна правца запад – исток, коју је искористила Штавска река за усецање

своје долине. На месту где се оне укрштају, у разбијеном изворишту, у уској зони дужине око 400 m, истичу топле воде Луковске Бање. Њихови су изданци са обе стране Штавске реке, али и у самом речном кориту, због чега их је тешко каптирати и мерити. Издвајају се две групе извора: западна (Горња бања) са 20 природних извора и две бушотине, и источна (Доња бања), са 13 природних извора и две бушотине. Њихове воде таложу бигар, муљ и гвожђе па је непосредна околина извора прекривена наслагама жуте, окер, мрке, црвене и зелене боје (Dimitrijević N., 1975, 37).

Природни извори Горње бање су бројнији али мање издашности, од 0,1 до 1,0 l/s воде. Најтоплији је 1928. год. имао температуру 56,2°C, издашност 1,5 l/s воде и садржај слободног угљен-диоксида 566 mg/l воде; пунио је једно природно удубљење, а ради хлађења је довођена вода из Сланског потока па је температура у басену износила 41°C (Шчербаков А., 1936, 643). Температура осталих извора износи од 24 до 56,3°C (максимално је забележено 60°C).

На десном приобаљу Штавске реке у Доњој бањи, на малом међусобном растојању, из бигровите терасе, истичу воде четири извора чија је температура од 53 до 55°C. Око 1928. године млазеви „врџег извора“ (заправо ова четири), имали су укупну издашност око 20 l/s воде; пунили су природни басен, у који се ради хлађења доводила вода из реке помоћу малог каналића, па су се болесници купали у води са температуром 44-45°C (Шчербаков А., 1936, 644). Најпре је над овим изворима Аврам Васиљевић, тадашњи власник бање, подигао купатило од дасака, док је 1948. године над њима бањска управа саградила прво зидано купатило у Бањи, које су разорили земљотреси и поплаве осамдесетих година XX века. После истражних радова у Доњој бањи смањена је издашност ових извора, сада се креће од 5 до 10 l/s воде, које неискоришћене отичу у Штавску реку.

Крајем двадесетих година прошлог века, у непосредној близини најиздашнијих природних луковских терми, помиње се један „хладни извор“ на левој обали реке, са температуром од 40,7°C, издашности 0,25 l/s воде и садржајем слободног угљен-диоксида од 756 mg/l воде (Шчербаков А., 1936, 643-644). После серије копаоничких земљотреса и израде бушотина у Доњој бањи, дошло је до великих промена издашности и температуре воде да се више не користи. Међутим, извор киселе воде (22-24°C), у десном приобаљу Штавске реке, каптиран је у чесму и користи се за лечење болести желуца, црева, јетре и жучних путева.

Између Горње и Доње бање, у „шљиваку“ је група извора, чија је издашност око 1,5 l/s воде а температура од 32 до 43°C (Милојевић Н., 1955, 1-3). На њима је до недавно постојало купатило са два базена (3,00 x 2,40 m, дубине 1,20-1,40 m) које се пунило водом за око један час. За сезону 2004. године А. Д. „Планинка“ је на овом месту подигла веће савремено

купатило, са јединственим базеном, предсобљем и две свлачионице. Са дна базена, заједно са водом чија је температура као у човека, стално избијају велике количине угљен-диоксида и других гасова. Бањски гости који долазе десетак и више година ове изворе сматрају за најлековитије.

Бушотине: Велику улогу у циљу бољег хватања топлих минералних вода имали су истражно-каптажни радови од 1977. до 1990. године. Урађено је 25 плитких бушотина (2-4 m) и шест дубоких бушотина, од чега су четири бушотине дале топлије и веће количине воде за бањске потребе.

У Горњој бањи, око 30 m низводно од главног купатила, изведена је 1977. године бушотина ЛБ-3, до дубине од 150 m, са котом истицања 690 m; добијено је 6,5 l/s воде чија је температура првобитно износила 68°C, али је касније пала на 61°C. Према анализи Завода за интерне болести из Београда од 1978. године, ова вода је минерална (суви остатак 1.534 mg/l), угљено-кисела (садржај слободног угљен-диоксида 360 mg/l), сулфидна (садржај слободног водоник-сулфида је 3,0 mg/l воде), натријум хидрокарбонатна, рН је 6,8. Садржи и друге лековите састојке као што су силицијум диоксид 45 mg/l, гвожђе 2,5 mg/l алуминијум 1,6 mg/l воде. На незнатном удаљењу од ове урађена је 1979. године бушотина ЛБ-4, до дубине од 401 m, која је у почетку дала 3,5-4,7 l/s воде са температуром од 64 до 65°C, (Grupa autora, 1980): по хемијском саставу је слична претходној, а мештани су је до скоро кристали за шурење прасића, свиња и живине.

На простору Доње бање, јужно од ресторана, изведена је од 1982. до 1984. године бушотина ЛБ-5, до дубине од 870 m, која је дала 4,6 l/s воде са температуром од 64°C; сада даје око 6 l/s воде са температуром од 67°C. Употребљава се за грејање ресторана, хотела и фабрике тепиха. У лето 1990. године, недалеко од рушевина главног купатила, урађена је бушотина ЛБ-6, до дубине од 204 m, која је дала 16,6 l/s воде са температуром од 53,5°C (Protić D., 1995, 69). Према анализи Института за рехабилитацију из Београда од 17. јуна 1991. године, ова вода (50°C, рН 6,7) припада натријум-калцијум хидрокарбонатним, слабо сулфидним (слободан водоник-сулфид 1,1 mg/l), угљено-киселим (садржај слободног угљен-диоксида 281 mg/l воде). Користи се у балнеологији и рекреацији.

Воде најтоплијих извора су углавном хидрокарбонатне натријум-магнезијум-калцијумског типа, у којима је скоро равноправна заступљеност катјона (Protić D., 1995, str. 69). Природни извори Горње бање имају температуру од 24 до 57°C и издашност од 11 до 18 l/s воде, док природне изворе Доње бање карактерише температура од 22 до 56°C и издашност од 42,5 до 60 l/s воде. Лековите воде извора Горње бање одликују веће количине угљен диоксида и водоник сулфида, а имају нешто мању минерализацију од извора Доње бање (Лебедев С., Микић-Инђин К., 1953, 71).

Порекло термоминералних вода: Атмосферске воде пониру, на дубинама се загревају, обогаћују гасовима и отопљеним минералима, па се крећу узлазно дуж раседа, на контакту серпентинита са хидрокварцитима и кречњацима. Ове воде при изливању на површину земљишта таложу бигар и једињења гвожђа, па је њихова непосредна околина прекривена мрко-жуто-зеленим талогом (Dimitrijević N., 1975, 37). Хемијски састав луковских вода указује да садрже све елементе који карактеришу вулканске воде „шумадијског типа“, а ради се и о утицају младог „копаоничког“ вулканизма (Vujanović V., Teofilović M., 1983, 54). Велике наслаге бигра око топлих извора, нарочито у Доњој бањи код хотела „Копаоник“, указују на то да се они често „селе“, односно зачепљују, па касније појављују на другом месту, већ више хиљада година. Стога је број термоминералних извора релативно променљив у времену и простору, као и њихове физичко-хемијске (издашност, температура, састав) и балнеолошке особине, а нарочито зависе од годишњег доба (Мађејка М. М., 2004, 391).

Значајно присуство угљен-диоксида и водоник-сулфида указује на то да су ове воде делом јувенилног порекла и у вези са терцијарним вулканизмом. Луковске терме су хемијски сличне пошто потичу из заједничког примарног лежишта које у до сада још није откривено. Утврђена су само секундарна лежишта ових вода на већим дубинама у кречњацима, где се оне расхлађују обичним подземним водама (Protić D., 1995, 69).

Балнеолошки значај: Прву балнеолошку оцену термоминералних вода дали су окружни физикуси из Прокупља око 1905. године, по којима су луковске терме корисне за лечење реуматизма, узетости, старих рана и отока, разних катара и кожних болести (Архив Србије, 1902-1906). Око 1928. године, А. Шчербаков је ближе одредио индикације за лечење пијењем угљокиселих вода: живчане болести, неуроza срца, катар желуца са прекомерном киселином, катар црева с проливом, запаљење с ескудатом, камен мокраћне киселине (Vimer M., 1933, 476). Б. Милосављевић-Чампар је, као бањски лекар у Луковској Бањи, запазио да је она права породична бања у којој би нпр. отац лечио реуму, мајка женске болести, док би деца поправљала крвну слику и дисање (Архива А. Д. „Планинке“).

После Другог светског рата изостала су посебна балнеолошка истраживања, осим што је Институт за интерне болести Србије из Београда у 1978. и 1990. год. анализирао воде са бушотине Б-3 и Б-6, а за њихову употребу дао оријентационо мишљење. Према томе, оне се могу користити у балнеотерапијске сврхе као допунско средство лечења купањем, расхлађивањем воде до одговарајуће температуре, у склопу медицинске рехабилитације, за болести локомоторног апарата, гинеколошка обољења и кожне болести (Архива А. Д. „Планинке“). По народном веровању најлековитије су термоминералне воде новог купатила (32-43°C). У Горњој бањи се из-

двајају на левој обали Штавске реке по један извор који помаже у реуматским болестима, лечењу венских судова, за регулисање притиска и лечење обољења бубрега и мокраћне бешике, док су на десном приобаљу извор за очи, за смањење нивоа шећера у крви и др (Мађејка М. М., 2004, 395).

Туристичка понуда

Капацитети за смештај и исхрану туриста представљају важан елемент туристичке понуде који у великој мери предодређује димензије туризма. Њихов ниво, динамика и структура зависи од захтева туристичке тражње, али исто тако и од нивоа привредног развоја краја, општине и шире, а посебно од акумулативне способности привреде. Са 281 лежајем 2003. год. Луковска Бања заузима 25. место међу четрдесетак бањских места у Србији, али је њихова структура веома повољна: 71,2% су хотелски лежаји. Хотел „Копаноник“ (са две звездице) располаже са 52 собе и 120 лежаја, депанданс са 20 соба и 80 лежаја (од чега су 40 лежаја помоћна), а капацитет ресторана је 280 седишта. У саставу хотела и депанданса су два медицинска дела, сваки са ординацијом лекара, одељењима за хидротерапију, електротерапију, ручну масажу и блатну терапију, затим затворен базен, купатило „Шљивак“, уређени бањски извори у Горњој бањи. За рекреацију постоји спортска хала, три спортска терена, ски стаза са жичаром. Хотел је отворен крајем 1999., депанданс 2003. год.

Табела 1. – Број и структура лежаја у Луковској Бањи и у бањским местима Србије у 2003. години

Врста објеката	Луковска Бања		Бање Србије	
	Број лежаја	%	Број лежаја	%
Хотели и лечилишта	200	71,2	11.895	42,2
Домаћинства	81	28,8	12.279	43,5
Остали смештај	....	....	4.033	14,3
УКУПНО	281	100,0	28.207	100,0

Недостатак хотелских и лечилишних објеката надокнађиван је издавањем соба у домаћој радиности, искључиво у сезони. Између два светска рата, око бањских извора, насељавали су се људи са стране, подизали куће за издавање и друге услуге (угоститељске, трговинске, занатске). Њима су се после Другог светског рата придружили појединци из Луковског краја, па је бањско насеље расло. Власници кућа су остваривали, не само допунски приход, већ су се преоријентисали на ново занимање. Међутим, Бања је касно почела да се развија па се само од туризма није могло живе-

ти. У домаћој радиности је било 1960. год. 80 лежаја (10 власника), до 1978. у 25 домаћинстава 180 лежаја, а 1988. 200-400 лежаја (35 домаћинстава). После отварања хотела и депанданса капацитети приватног смештаја су смањени на 32 собе и 81 лежај, без прве категорије. Осиромашена домаћинства после 2000. год. нису била у стању да опстану у конкурентској борби са хотелским смештајем.

Туристички промет

До 2000. год. Луковска Бања није имала услове за боравак посетилаца током читаве године. Већина гостију долазила је од јуна до септембра, претежно ради лечења, дужина боравка често је зависила од временских прилика. Са отварањем хотела побољшани су услови смештаја и исхране, лечења и рехабилитације, рекреације и припреме спортиста. Само за четири године број бањских гостију је удвостручен док је број ноћења два и по пута већи. Луковска Бања је у 2003. год. остварила промет од 4.600 посетилаца и 36.216 ноћења, па је просечан боравак 7,9 дана. Хотелски капацитети су регистровали 4.008 гостију и 30.340 ноћења тј. 84% од укупног броја ноћења у Бањи. Највећи број посетилаца долази из Београда, а 10% чине Војвођани. Ово није више само бања за старе и изнемогле, јер нагло расте учешће деце („школа у природи“), омладине (спортисти на припремама), оних што долазе ради одмора и рекреације. Захваљујући квалитету смештаја, садржају боравка и раду службе маркетинга, капацитети се све равномерније попуњавају. И даље се највише ноћења реализује у сезони али она сада већ траје шест месеци, од маја до октобра. Постепено јача секундарни максимум туристичког промета (децембар, јануар, фебруар) са тенденцијом да прерасте у другу, зимску сезону, што је одлика планинских места. Луковска Бања и јесте по својој природи са највише својстава планине (снежни покривач, конфигурација терена, алпски пејзаж), али се то валоризује сада изградњом супраструктуре (ски лифт дужине 300 m).

Искоришћеност рецептивних капацитета: Искоришћеност капацитета представља важну основу за утврђивање пословне политике угоститељских радних организација и туристичког места у целини. Искоришћеност капацитета је зависна од „добре економије, организације и технике пословања, добре пословне оријентације, политике, цена и тржишта, избора, квалитета и културног вршења услуга, као и свих мера које придонесе продужењу сезоне пословања и повећања промета услуга“ (Štambuk M., 1986, 65). За сезонско и туристичко угоститељство то је животно питање, не само продужења сезоне пословања, већ и проблема колико се користе капацитети за време трајања пословања.

Табела 5. – Искоришћеност лежаја у бањским местима Србије и у Луковској Бањи у 1979. и 2003. години

Врста смештајног објекта	Број лежаја	Број ноћења		Искоришћеност лежаја	
		Реализован	Могући	у %	у данима
1979. година					
Бањска места Србије	48.755	4.312.769	17.795.575	24,5	88,5
Хотели	3.675	835.418	1.341.375	62,3	227,3
Лечилишта	3.283	844.390	1.198.295	70,5	257,2
Домаћинства	36.645	1.832.749	13.375.425	13,7	50,0
Луковска Бања	275	21.449	100.375	21,4	78,0
Бањско лечилиште	45	2.737	16.425	16,7	60,8
Домаћинства	230	18.712	83.950	22,3	81,4
2003. година					
Бањска места Србије	27.361	2.071.529	9.986.765	20,7	75,7
Хотели	6.159	706.600	2.248.035	31,4	114,7
Лечилишта	4.590	1.045.300	1.675.350	62,4	227,7
Домаћинства	12.279	120.300	4.481.835	2,6	9,8
Луковска Бања	270	36.216	98.550	36,7	134,1
Хотели	160	30.340	73.000	41,6	112,4
Домаћинства	110	5.876	40.150	14,6	53,4

Степен коришћења капацитета бањских места Србије смањен је за 3,8% у односу на стање пре две и по деценије, пратећи општи тренд туризма. Нарочито је умањена искоришћеност хотелских капацитета (30,9%) и домаће радности (11,1%), док је код лечилишта смањење само 8,1%. Насупрот овоме, у Луковској Бањи је дошло до пораста коришћења рецептивних капацитета за 16,3%, јер се њени хотелски лежаји боље користе него у бањама Србије. Луковска Бања због повољне структуре лежаја има њихову добру искоришћеност од 36,7%, што је за 16,0% више него у бањским местима Србије.

Географска структура гостију: Клима Луковске Бање има јакот одраза на географску структуру туристичког промета. Познавање географске структуре туристичког промета је од значаја за истраживање тржишта и за изградњу и опремање туристичког места. Тако је после отварања хотела нагло је почео да расте број Београђана, Смедереваца, Пожареваца, Војвођана (10%) и сл. Та кретања су одређена не само атрактивношћу термоминералних извора и лековитог блата, већ и климатским, пејзажним и другим разликама између Луковске Бање, на једној страни, те градова из Панонске низије, на другој страни. Ово није више бања само за старе и изнемогле, пошто нагло расте учешће деце („школа у природи“), омладине (спортисти на припремама), оних који долазе ради одмора и рекреације.

Лечење у бањи

Све до 30-их година прошлог века у Бањи се народ лечио без контроле лекара. Изгледа да је мишљење А. Шчербакова о квалитету вода и ваздуха Луковског краја изазвало лекара-балнеолога Б. Милосављевића Чампара да ту проведе неколико година на проверавању индикација бањских вода. Од непроцењиве вредности за утемељење бањских индикација и развој лечилишног туризма био је период од 1935. год. до завршетка Другог светског рата. Тада су се из разних побуда у Луковској Бањи затекла тројица врских лекара, а један од њих био је професор др В. Стојановић (Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р., 2000, 99, 102). После Другог светског рата из Куршумлије су најпре повремено долазили лекари опште праксе, затим два пута недељно, па „сваког дана у сезони, а специјалисти три пута недељно“ (Глигоријевић Р., 1971, 2). Амбуланта са апотеком и два стана за медицинско особље изграђени су 1968. год. Од 1977. лекарску службу је организовала „Планинка“, што се одразило на пораст боравањских гостију. После разорних земљотреса на Копаонику, из средстава солидарности изграђена је у Бањи нова здравствена амбуланта са станом за лекара, за потребе свих становника краја. Са отварањем хотела у Бањи успостављен је стални медицински надзор за бањске госте.

Рекреација, излетишта и стазе здравља

У Луковској Бањи и ближој околини постоје одлични услови за одмор и разне врсте рекреације, које по посебном програму спроводи професионални рекреатор. Основне школе доводе ученике на рекреативну наставу током године. Добрим делом су проучене, трасиране и на терену обележене (одређеним знацима, у разним бојама) „Стазе здравља“, које и бањски лекари препоручују пацијентима, у седам праваца: 1. центар Бање – Вардиште – црква Св. Петра и Павла, дуга 1,5 km или 15 минута умереног хода; 2. центар Бање – Горња бања-доњи водопад Белог потока – водопад „Осов“ – печењара Милоша Недељковића – извор „Хиљаду суза“ – центар Бање, дуга око 3 km или два сата напорног хода; 3. центар Бање – Горња бања – воденица Милована Милуновића – водопад „Сиге“, 1,7 km или 45 минута хода; 4. центар Бање – извор „Хиљаду суза“ – печењара – „Стара калдрма“ – бук на Штавској реци – летњиковац краља Милутина, 3 km или око сат умереног хода; 5. центар Бање – печењара Милоша Недељковића – заселак Делиће – Јагњило – Стара трешња – црква Св. Мине, 5,5 km или сат и по умереног хода; 6. Центар Бање – печењара – Јагњило – Трешњица – ку-

ће браће Јовић – Велика Скороња – Треска – Трешњица – Јагњило – Бања, око 18 km или 6 часова напорног хода; 7. Центар Бање – печењара – црква Св. Мине – Добро брдо – Шљачиште, 7 km или два сата ходања.

Хотел "Копаоник" је „топлом везом“ спојен са затвореним базеном за рекреацију и рехабилитацију. У њему се користи топла минерална вода и расхлађује хладном обичном водом. За ученике нижих разреда основних школа у јесен и пролеће се организује "школа у природи", уз истовремено јачање и опоравак деце. Сваке године се организују народни сабори: у Штави, код цркве Св. Мине (19. јануара, на Богојављење), у Луковској Бањи, код цркве Св. Георгија (6. маја, на Ђурђевдан), у Лукову, код цркве Св. апостола Петра и Павла (12. јула, на Петровдан), у Штави, код цркве Св. Мине (19. августа, на Преображење). Традиционални крос од Луковске Бање до Треске одржава се у априлу, на дан Лазареве суботе (Врбицу). Користећи мапу, учесници треба да пређу 16 km (девојке) до 26 km (мушкарци) и врате се на полазно место.

Природне лепоте и реткости: Најзначајније природне реткости у самој Луковској Бањи, осим термоминералних вода и лековитог блата, су две бигрене терасе у Доњој бањи. Квартарне старости су а њихов видљиви део има дужину 30-40 m и дебљину 3-4 m. Настале су таложењем калцијум карбоната из топлих вода, На њима су подигнути црквиште Св. Ђорђа из доба Немањића, ресторан и хотел "Копаоник", као и бушотине Б-5 и Б-6. Из пукотина доње терасе истичу воде најиздашнијих (5-10 l/s, некада 20 l/s воде) бањских природних извора и уливају се у Штавску реку.

Честа појава у непосредној околини Бање је таложење бигра из хладних вода па су ове наслаге послужиле за стварање изузетно атрактивних водопада. Бели поток, десна притока Штавске реке, чије је ушће 500 m узводно од Горње бање, на свом релативно кратком току гради два водопада: први је у изворишту, други непосредно пре ушћа. хода, други је у изворишном делу тока, тзв. „Осов“, висок 7 m, удаљен сат хода од хотела.

На раскрсници путева за Штаву и Требиње, Бели поток прави водопад висине око 6 m. Пре неколико година је нарушена природност овог водопада јер је непознати „гост“ исекао бигар у квадерима и однео за изградњу своје грађевине у околини Крушевца. Штета природи је непроцењива и ненадокнадива пошто је за стварање бигра потребно више десетина хиљада година. Удаљен је око 15 минута лаганог хода од центра Бање.

На стрмим падинама брда Јелењак, у пошумљеном терену, код изворишта Белог потока, постоји виши (око 7 m) и знатно атрактивнији водопад „Осов“. Круна водопада у виду потковице, ширине 11,5 m, изграђена је од бигра, обложена маховином и травом, кроз коју се процеђује вода и као „завеса“ пада, затварајући поткапину дубине до 1,5 m. Слика водопада се мења током године у зависности од температуре ваздуха (зими се

претвара у ледене завесе, сталагмите и сталактите), количине падавина и стања снежног покривача. У кишно време подсећа на водопад Пливе у Јајцу (у малом). Удаљен је око 2 km од центра Луковске Бање, али му се лакше прилази обилазно: иде се путем ка селу Штави до печењаре Милоша Недељковића (око 20 минута пешачења), ту скрене лево и настави старим колским путем и стазом уз брдо још око 20 до 40 минута напорног хода.

Северно од водопада „Осов“, на левој долињској страни Штавске реке, на удаљености око 600 m од пута Луковска Бања – Штава, у младој четинарској шуми, налази се јединствена природна реткост Топлице, са водопадом, коју мештани зову „Сиге“. Безимени крашки извор, са питком планинском водом, исталожио је највеће наслаге бигра у Луковском крају, са пространим терасом, по којој водени ток први буфуркацију и стропоштава се преко одсека ка истоку и југу, градећи водопад висине око 10 m и ширине 4,5 m. Бигрена тераса је у облику неправилног четвороугла, дугачка и широка по око 20 m, која је у бигру „заробила“ једну разгранату букву, високу око 15 m. У њеном хладу су се раније одмарали пастири, а у будућности ће ту бити видиковац и састајалиште излетника и љубитеља природе. И изглед овог водопада се током године мења. Од стропоштавања воденог млаза у кишном периоду долином се шири водени хук. Водени ток наставља да тече преко кречњачког терена, понире и стиже до главног пута, распрскавајући се у мноштво водених капи; за ову појаву, коју мештани називају „Девојачке сузе“ („Хиљаду суза“), постоји више легенди. Природне реткости Луковског краја су готово непознате па још нису угрожене од масовности посете. Свакако их ваља боље проучити, заштитити и представљати туристима, планинарима и осталим љубитељима природе.

Културно наслеђе: Старо црквиште Св. Ћорђе из доба Немањића налази се на доњој бигреној тераси северно од хотела „Копаоник“ према Штавској реци. Изнад њега је искоришћен изванредан видиковац код виса Ненадов камен за са кога се пружа панорама на читаву Бању, се малој заравни код Ненадовога камена, на 975 m, А. Д. „Планинка“ је започела градњу цркве Св. Георгија, 2002. године, за потребе мештана верника и гостију. До цркве може да се дође стазом која води великим успоном, у цик-цак (900 m), или путем према засеоку Карићи у дужини око 1,9 km.

До цркве Св. Мине, (у народу се назива и Мркшином црквом), у селу Штави, на 834 m н. в., долази се после 5,5 km макадамским путем од центра Бање ка западу. Представља најзначајнији културни споменик у ближој околини Луковске Бање, који је, судећи по напису на надвратнику, саграђен за време патријарха Пајсија, тј. између 1614. и 1647. године, свакако на темељима старије богомоље. То је једнобродна базилика, грађена од притесаног камена, са кровом на две воде, покривена каменим плочама. Спољне димензије цркве су 9,35 m (дужина) и 5,80 m (ширина). По народ-

ном предању ову цркву је подигао краљ Милутин, коју су Турци порушили у првом налету после Косовске битке. Затим је 1426. године (37 година после битке на Косову) властелин Мркша (за време деспота Ђурађа Бранковића) обновио цркву. Унутрашњост цркве је била у целини живописана, али су у пожарима поједини делови живописа страдали делимично или потпуно. Фреске су исликане у византијском стилу са постојаним бојама.

Црква Св. апостола Петра и Павла налази се у центру села Лукова (Бабиће), до ње се стиже асфалтним путем ка Куршумлији, после 15 минута умереног хода. По народом предању ову цркву је подигао краљ Милутин, који је ту имао руднике и ливнице за прераду олова, бакра и злата. Порушена је у XIV веку. Обнављана је 1871., 1895. и 1983. године, после земљотреса Унутрашњост цркве је живописана али без посебне уметничке вредности (Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р., 2000, 107-108).

Перспективе и планови развоја

Луковска Бања има широке могућности за развој различитих врста туризма, а нарочито комплементарног бањског, планинског и сеоског. На бази топлих вода могу се развијати и друге гране привреде а посебно пољопривредна производња (поврће, цвеће, месо, јаја, вуна, млечни производи). Даљи напредак Луковске Бање највише коче недовршени инфраструктурни системи (канализација, водовод, путна и телефонска мрежа), пре свега модернизација путних праваца према Куршумлији и Копаонику. Нису завршена ни истражно каптажни радови на термоминералним водама, а треба рачунати на смањивање издашности постојећих бушотина. Предузеће „Планинка“ планира да настави изградњу купатила у Горњој бањи и уређивање њихове околине, као и измештање зграде полиције, задруге и сл. из Доње бање на локацији у Горњој бањи. У Доњој бањи је предвиђена изградња новог хотела већег капацитета од постојећег, проширење депанганса са још 20 соба, градња још једног базена за рекреацију. У току су истраживања на изналажењу квалитетних локација за уређење стаза за скијање и санкање у ближој околини Бање.

Закључна разматрања

Тек су катастрофални земљотреси на Копаонику 80-их година скренули дужну пажњу на Луковски крај и допринели да почне његова ревитализација, активирањем најперспективнијег ресурса – обиља термоминералних вода. А. Д. „Планинка“ из Куршумлије је носилац развоја при-

вреде и Луковске Бање. На четири бушотине је каптирано око 30 l/s воде са температуром до 65°C, што је омогућило да отпочне привреди развој, најпре индустријски 1982. године, када је подигнута фабрика тепиха.

На прелазу између два миленијума долази до привредне преоријентације Луковског краја у правцу туризма. Пошто је крајем 1999. год. саграђен хотел „Копаоник“, са две звездице и 120 лежаја; у следећих пет година туристичка понуда је проширена и употпуњена адаптацијом дела фабрике тепиха у депанданс „Младост“, са 80 лежаја, и подизањем пратећих објеката (затворен базен, мањи отворени базени и чесме са лековитом водом, бањско купатило „Шљивак“, спортска хала, ски лифт, црква св. Георгија, видиковац, стазе здравља). У току је модернизација пута од Луковске Бање према Мерћезу, до обале будуће акумулације „Селова“. Предвиђа се да Селова, чија је основна намена водоснабдевање већих топличких насеља и Ниша, добије рекреациону, спортску, излетничку и остале туристичке функције, уз ограничења везаних за заштиту вода. Тако би се обогатили садржаји туристичке понуде Луковске Бање и комплементарно развијао бањски, језерски (Селова) и планински туризам (Штава, Мрче и др.).

На овај начин се развија туризам и Луковска Бања, као средиште микро регије, а њена сфера гравитације ће се проширити и захватиће суседну нову микрорегију Селову, која ће објединити постојеће две: мерћезску и жучку. Нема сумње да ће се даљим друштвено-економским повезивањем Луковског краја, пре свега са Бањским (микрорегија око Куршумлијске Бање) и Блажевским крајем, успоставити и нови односи који би се одразили на укупни развој источне подгорине Копаоника и Топлице.

Луковска Бања је бањско насеље, лечилиште, климатско опоравилиште и туристички центар у југоисточном делу Копаоника. То је највиша организована бања на 681 m надморске висине, са највећим бројем (38) извора термоминералне воде (две хипотерме, четири хомеотерме, 28 хипертерме, 4 бушотине-хипертерме) и највећом количином вреле лековите воде у Србији. Бања је локално средиште и нови туристички центар у развоју. Вреле и лековите воде, разноврсне климатске зоне на малом простору и очувана средина су основни фактори досадашњег и будућег развоја. Од количине и температуре минералних вода зависи какав развој може да се планира, па овај проблем треба разрешавати упоредо са осталим. Даљи напредак највише спутавају недовршени инфраструктурни системи, посебно модернизација путне мреже. Све ово захтева огромна материјална улагања. Предузеће „Планинка“ као носилац туристичког и привредног развоја Луковског краја планира изградњу још једног хотела, базена, наставак уређења приобаља Штавске реке, довршење богомоље итд. Особита атрактивна одлика је висок степен развоја у античко и средњевековно доба, што треба да послужи као путоказ развоја у будућности.

Литература и извори

- Архив Србије, МУД-С, XI 839/1902, XXVII 892/1903, XXVIII 892/1904, XXIV 1359/1906;
- Архива А. Д. „Планинке“, Луковска Бања;
- Глигоријевић Р. (1971): *У Лукову није тако тужно*, Народне новине, XXVII, 1541, Ниш;
- Илић В. (1956): *На изворима Луковске Бање*, Топличке новине, III, 114, Прокупље;
- Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р. (2000): *Луковска Бања и околи-на*, МЗ Луково, Куршумлија;
- Костић М. (1963): *Луковска Бања*, Гласник Српског географског друштва, XLIII, 1, Београд;
- Лебедев С., Микић-Инђин К. (1953): *Испитивање извора минералних вода у Луковској Бањи*, Гласник САН, V, 1, Београд;
- Леко М. Т., Шчербаков А., Јоксимовић Х. М. (1922): *Лековите воде и кли-матска места у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца са балнеолошком картом*, Министарство народног здравља, Београд;
- Мађејка М. М. (1987), *Одлике климе Луковске Бање*, Нишки зборник, 16, Градина, Ниш;
- Мађејка М. М. (2004): *Луковска Бања*, Даница, Српски народни илустроваи календар за годину 2005, Вукова задужбина, Београд;
- Милојевић Н. (1955): *Луковска Бања, извештај*, Архива Балнеоклиматолошког института Србије, Београд;
- Радојковић Р. (1909): *Минералне воде Србије и њихова лековитост као таквих*, Прештампано из Српског архива за Целокупно Лекарство, Београд;
- Топографска карта, лист Пилатовица, 1:75.000, (б. г.), Београд;
- Шчербаков А. (1936): *Луковска Бања*, Велика медицинска енциклопедија за народ, I, Београд, 1930, 644.
- Dimitrijević N. (1975): *Gasovi u podzemnim vodama s posebnim osvrtom na njihovo prisustvo u mineralnim vodama*, Zbornik radova Rudarsko-geološkog fakulteta, Posebna izdanja, Sv. 3, Beograd;
- Grupa autora (1980): *Izveštaj druge faze osnovnih hidrogeoloških istraživanja u Lukovskoj Banji – istražna hidrogeološka bušotina LB-4*, Geozavod, Institut za hidrogeološka i geotehnička istraživanja, Beograd;
- Protić D. (1995): *Mineralne i termalne vode Srbije*, Posebna izdanja, Knj. 17, Geoinstitut, Beograd;
- Štambuk M. (1976): *Kapacitet i važnost korišćenja kapaciteta ugostiteljskih objekata za smeštaj*, Turizmologija, IV, br. 6-7, str. 55-65, Viša turistička škola, Beograd;
- Vujanović V., Teofilović M., 1983, *Banjske i mineralne vode Srbije*, Kulturni centar, RJ „Privredna knjiga“, Gornji Milanovac.